

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
про дисертаційну роботу Чернецької Юлії Іванівни
«Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації
наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів»,
що подана на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Актуальність проблеми, що обрана Ю.І. Чернецькою для соціально-педагогічного дослідження, детермінована нестабільною соціально-економічною ситуацією в країні, посиленням стресогенності суспільства на тлі докорінних соціокультурних перетворень, девальвацією загальнолюдських цінностей, послабленням виховних функцій соціальних інститутів, суспільства загалом, що негативно позначилося на соціалізації молодого покоління, а тому породжує негативні наслідки, одним із яких є поширення наркоманії. Свідченням того, що схарактеризована дисертанткою проблема потребує нагального розв'язання, є несприятлива тенденція щодо поширення наркоманії серед дітей і молоді, динаміка поширення якої підтверджується наведеними в дисертації результатами соціологічних досліджень.

Уважаємо, що необхідність розроблення Ю.І. Чернецькою обраної проблеми зумовлена її відповідністю соціальному замовленню, у якому знайшла відображення підсилена увага до формування здорового способу життя серед дітей і молоді. Недостатнє висвітлення обраної проблеми в соціально-педагогічній теорії та практиці, а також реальні потреби в розв'язанні наявних суперечностей (між необхідністю демократичних перетворень на рівні соціуму щодо подолання стигматизувальних чинників і прийняття наркозалежної особи суспільством задля повноцінної професійної й особистісної її самореалізації та відновленням соціальності й повільним темпом формування цих процесів в Україні; між необхідністю екстраполяції наукового терміна «ресоціалізація наркозалежної особи» як наукової категорії, важливої для створення обґрунтованої системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних, та відсутністю

грунтовних теоретичних і методичних доробок щодо цього; між потребою держави у відновленні нормальної життєдіяльності громадян, які страждають на наркотичну залежність, на інституціональному рівні та недостатньою підготовленістю спеціалізованих реабілітаційних центрів для здійснення соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних; між потребою суспільства у спрямуванні соціально-педагогічних процесів в осередках реабілітації на створення середовища для ресоціалізації наркозалежних та відсутністю для цього теоретично обґрунтованого методичного забезпечення; між сучасними запитами практичної діяльності з ресоціалізації наркозалежних щодо створення й упровадження цілісної системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних і співзалежних членів їхніх родин у напрямі налагодження взаємодії всіх соціальних інститутів та об'єктивно наявною їх роз'єднаністю) ускладнюються тим, що недостатньо дослідженими залишаються такі аспекти, як соціально-педагогічна діяльність у реабілітаційних центрах щодо реабілітації, соціальної адаптації та ресоціалізації наркозалежних, вплив середовища на їхню ресоціалізацію, розроблення педагогічних технологій допомоги співзалежним членам сімей наркозалежних та багато інших.

Розв'язання обраної проблеми, як справедливо зазначає Ю.І. Чернецька, ускладнюється тим, що наразі відсутні ґрунтовні наукові дослідження в галузі соціальної педагогіки щодо роботи з наркозалежними особами, які потребують не тільки допомоги в лікуванні залежності від наркотичних речовин, але й подальшої реабілітації, соціальної адаптації та ресоціалізації в суспільстві загалом.

Основною ідеєю проведеного Ю.І. Чернецькою соціально-педагогічного пошуку є думка про те, що процеси реабілітації, адаптації та інтеграції є взаємозалежними, не окреслюються межами суто одного окремо взятого процесу, оскільки вони зумовлені низкою середовищних, особистісних і виховних чинників ресоціалізації. Як справедливо зауважує автор дослідження, зазначені процеси характеризуються нерівномірністю

розгортання в часі й просторі, а найголовніше, реалізуються в заданій послідовності: спочатку відбувається реабілітація особистості, яка дозволяє розгорнутися процесу соціальної адаптації; надалі остання з часом зумовлює включення наркозалежної особистості до соціального загалу й на завершення здійснюється інтеграція колишніх наркозалежних у соціальне середовище, що дозволяє досягти кінцевої мети ресоціалізації – позитивної зміни норм і цінностей, моделей поведінки наркозалежної особи з метою повноцінного функціонування в суспільстві.

Адекватному розумінню Ю.І. Чернецькою досліджуваної проблеми сприяло ретельне опрацювання нею законодавчих документів, результатів дисертаційних робіт, а також наукових розвідок сучасних учених, узагальнення зарубіжного і вітчизняного виховного досвіду з урахуванням філософського, соціологічного, правознавчого, медичного, психологічного і педагогічного напрямів її розроблення.

У зв'язку з актуальністю обраної проблеми, а також відповідно до об'єкта і предмета дослідження досить коректно сформульована мета дисертаційної роботи, яка полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних, розробленні та експериментальній перевірці такої системи в умовах реабілітаційних центрів, а отже відображає прогнозований результат. Поставлена мета узгоджується з іншими елементами концептуального апарату, які сформульовані чітко, коректно, логічно, адекватно до змісту дисертації.

Визначені Ю.І. Чернецькою практико-перетворювальні завдання пов'язані з: характеристикою сутності соціально-педагогічної роботи з наркозалежними як педагогічного феномену і ступеня його дослідженості в сучасній науковій літературі; розкриттям генезису і передумов становлення й розвитку соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних і вживачів психоактивних речовин на основі вивчення історичного досвіду; здійсненням порівняльного аналізу сучасного стану проблеми ресоціалізації

наркозалежних в Україні та за кордоном; розкриттям сутності і структури процесу ресоціалізації наркозалежних осіб; аналізом діяльності реабілітаційних центрів як осередків соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних; визначенням науково-теоретичних основ соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів; науковим обґрунтуванням і розробленням системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів, визначенням і змістовою характеристикою її компонентів; упровадженням й експериментально шляхом верифікованою ефективністю системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів.

Стратегію проведеного Ю.І. Чернецькою соціально-педагогічного дослідження, його методологічні засади забезпечують фундаментальні ідеї системного, середовищного, особистісно-діяльнісного, факторного, культурологічного, акмеологічного і синергетичного підходів. У зв'язку з цим наголосимо, що Ю.І. Чернецька досить відповідально поставилася до реалізації наукових положень про діалектичну єдність і взаємозумовленість соціуму й особистості на розвиток особистості в середовищі, загальнотеоретичних положень про визначальну роль діяльності, спілкування й свідомості у процесі соціалізації особистості, що дозволило їй визначити сутність і особливості системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів, обґрунтувати її компоненти і шляхів реалізації, розкрити ключові положення соціальної педагогіки про вдосконалення взаємодії соціальних інститутів та їх впливу на процес ресоціалізації наркозалежних.

Позитивно оцінюємо враховані Ю.І. Чернецькою в ході науково-педагогічного пошуку підходи, вибір яких зумовлений проблемою дослідження, а саме: 1) підхід, що ґрунтується на ідеї насильницького викорінення наркозалежних осіб із соціуму шляхом їхньої інституціалізації в окремі соціальні групи і навіть в окремі мікросоціуми, наприклад,

пенітенціарні заклади; 2) підхід, що базується на розумінні адиктивної поведінки людини як такої, яка потребує лікування, реабілітації й ресоціалізації; 3) альтернативний підхід, що передбачає певну «легалізацію» уживання наркотичних речовин, дозвіл на медичне використання найбільш популярних препаратів, тобто стратегії зменшення шкоди.

Як педагог-дослідник Ю.І. Чернецька розкриває явища, факти конкретно-історичної дійсності, характеризує їх з урахуванням системи понять і термінів, які відображують специфіку реалізації провідних ідей вітчизняних і зарубіжних учених щодо характеристики проблеми наркотичної залежності в обраних хронологічних межах і згідно зі світовими практиками різних країн. На нашу думку, це зроблено досить вдало.

Не викликає заперечень наукова новизна проведеного Ю.І. Чернецькою соціально-педагогічного дослідження, результатом якого стали:

1) *на рівні перетворення* – обґрунтовано теоретико-методичні засади системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів, розроблено і схарактеризовано її компоненти – цільовий, змістовний, технологічний, об'єкт-суб'єктний, середовищний; принципи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних, функції соціального педагога як суб'єкта діяльності з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів;

– цілісно й системно досліджено теорію та практику соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів для реалізації можливості повноцінного включення таких осіб до суспільного життя, розв'язання практичних завдань щодо створення умов для формування соціально-позитивного досвіду їх функціонування в суспільстві;

– визначено науково-методологічні засади соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних і членами їхніх родин, провідними серед яких є: філософські ідеї гуманізму, людиноцентризму, положення про діалектичну єдність і взаємозумовленість соціуму й особистості, розвиток особистості в середовищі як відкритій системі, узаємозв'язок об'єктивних і

суб'єктивних чинників у формуванні особистості, теорії та концепції, які дозволяють розглядати особистість як активного суб'єкта діяльності та соціального розвитку; загальнонаукові підходи (логіко-семантичний, факторний, середовищний, особистісно-діяльнісний, культурологічний, аксіологічний, акмеологічний, синергетичний); концепції соціалізації й ресоціалізації особистості та соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних у середовищі реабілітаційного центру й у відкритому соціумі; концептуальні психологічні основи, які базуються на про соціальній парадигмі та психологічних механізмах формування цінностей і суб'єктного ставлення особистості до цінності власного життя; технологічні засади соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних у реабілітаційних закладах, що спрямована на їхню подальшу реінтеграцію в суспільство;

– розроблено критерії (потребнісно-мотиваційний, ціннісно-емоційний, пізнавально-когнітивний, діяльнісно-поведінковий, особистісно-рефлексивний) та показники ресоціалізованості як результату соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних у реабілітаційних центрах;

– висвітлено наукові погляди щодо «траєкторії ресоціалізації наркозалежних осіб» як шляху повернення наркозалежних до повноцінної соціалізації;

– розкрито синергетичний зв'язок між категоріями понятійної тріади «соціалізація – десоціалізація – ресоціалізація», розглянуто провідну дефініцію «ресоціалізація наркозалежних»;

– розроблено механізм обернення негативного соціального досвіду наркозалежних, сутність якого полягає у специфічному впливові ресоціалізованих наркозалежних на нових членів у середовищі ресоціалізації, який непримусово стимулює засвоєння соціально схвалених норм і цінностей, соціально-позитивних моделей поведінки від осіб або референтної

групи, які мали в минулому негативний досвід наркозалежності та набули позитивний досвід подолання цього негативного явища;

– розроблено та обґрунтовано сутнісні характеристики поняття «збагачене середовище ресоціалізації наркозалежних» як сукупність умов, що сприятимуть поверненню наркозалежних до повноцінної життєдіяльності в суспільстві, дозволяють найефективніше реалізувати систему соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів;

– простежено еволюцію соціально-педагогічної діяльності з ресоціалізації наркозалежних в Україні та за кордоном, узагальнено та порівняно вітчизняний і зарубіжний досвід для можливості адаптації та використання цього досвіду в практичній соціально-педагогічній діяльності з наркозалежними та членами їхніх родин в умовах реабілітаційних центрів України;

– проаналізовано і систематизовано законодавчо-нормативні основи організації соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних і співзалежних членів їхніх родин;

2) *на рівні доповнення* – подальшого розвитку набули наукові уявлення про методологічні підходи до визначення сутності та особливостей проблеми соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів; принципи, функції та складники соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних; критерії, показники та рівні ресоціалізованості особистості наркозалежних; уточнено зміст основних дефініцій досліджуваної проблеми: «соціалізація», «реабілітація», «реінтеграція», «ресоціалізація», «наркозалежна особа», «траєкторія ресоціалізації наркозалежних», «соціально-педагогічна робота з ресоціалізації наркозалежних»; механізми ресоціалізації особистості;

3) *на рівні конкретизації* – удосконалено форми і методи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів, зміст і напрями процесу ресоціалізації з урахуванням соціально-

демографічних, психолого-педагогічних характеристик наркозалежних; діагностичний інструментарій для визначення рівня ресоціалізованості наркозалежних.

Як бачимо, з однієї сторони, одержаний Ю.І. Чернецькою науковий результат суттєво доповнює відомі теоретичні і практичні положення, відкриваючи нові, не відомі раніше грані досліджуваної проблеми. З іншої сторони, отриманий дисертанткою новий науковий результат дозволяє розвинути і поширити найбільш цінні здобутки соціально-педагогічної теорії та практики в умовах реформаційних змін в освіті й соціальній сфері.

Достовірність і обґрунтованість одержаних Ю.І. Чернецькою результатів і висновків забезпечується: теоретичним і методологічним обґрунтуванням на основі сучасних наукових підходів та вихідних положень; використанням комплексу методів науково-педагогічного дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті, поставленим завданням і логіці дослідження; опорою на сучасні досягнення соціальної педагогіки; залученням до наукового аналізу широкого кола різноманітних джерел; достатньою апробацією матеріалів дисертації на різного рівня конференціях.

Перевагами поданого дослідження слід уважати:

1) опрацьований значний масив науково-педагогічних джерел (756 найменувань, із них 33 – іноземною мовою);

2) проведену типологізацію реабілітаційних центрів для визначення найбільш сприятливого мікросередовища комплексної допомоги (центри християнської, трудотерапевтичної спрямованості, терапевтичні спільноти), виходячи з мети, змісту, принципів і етапів ресоціалізації наркозалежних осіб в умовах саме таких реабілітаційних центрів;

3) авторський підхід до визначення основної категорії досліджуваної проблеми, зокрема «ресоціалізації наркозалежних» як процесу відновлення, збереження й розвитку соціально корисних зв'язків і відносин наркозалежної особи з соціальним середовищем, формування нових соціально схвалених моделей поведінки, норм і цінностей, позитивного соціального досвіду й

суб'єктності з метою повноцінного функціонування в суспільстві й у період проходження реабілітації, і на подальших етапах життєдіяльності, а також детальну характеристику кожного декларованого в дисертації поняття;

4) значну за обсягом базу експериментального дослідження, що проводилося впродовж восьми років (2008 – 2016 рр.) і охоплювало 2881 респондента, серед яких 696 є наркозалежними, 771 – їхні батьки, 22 – консультанти з хімічної залежності та соціальні працівники реабілітаційних закладів м. Харків, Харківської області, м. Київ, 41 особа – наркологи, психологи, психотерапевти, працівники соціальних служб, 328 – волонтери, студенти і викладачі ВНЗ м. Харків, 1023 – учасники профілактичних заходів;

5) високий ступінь узагальнення отриманих результатів і висновків, прогнозування тенденцій подальшого розв'язання важливої для сучасної соціально-педагогічної науки і практики проблеми з урахуванням цінного напрацьованого досвіду організації роботи з ресоціалізації наркозалежних осіб в умовах реабілітаційних центрів, що полягає в поєднанні реабілітації й соціальної адаптації наркозалежних, ефективність якого зумовлена спеціально розробленим змістом соціально-педагогічної (корекційно-виховної, психологічної й соціальної) роботи.

Особливу цінність проведеному дослідженню надає характеристика виявлених труднощів і недоліків організації процесу ресоціалізації наркозалежних осіб, що пов'язані з особливостями середовища реабілітаційного центру, організацією й координацією взаємодії реабілітантів із різними соціальними інститутами, а також із наданням індивідуалізованої соціально-педагогічної допомоги наркозалежним у процесі їхньої реабілітації на основі інтеграції зусиль працівників центрів і батьків, що актуалізує організацію діяльності держави і громадськості та підводить Ю.І. Чернецьку до висновку, що впровадження досліджуваної системи є можливим завдяки: збагаченню наркозалежних новими соціальними знаннями й досвідом, формуванню системи загальнолюдських цінностей через переорієнтацію

цінностей, а також завдяки усвідомленню й корекції власного негативного досвіду, гармонізації внутрішніх ресурсів наркозалежної особистості, підвищенню її самооцінки й самоповаги, формуванню високорефлексивної особистості, становленню соціальних якостей наркозалежних осіб, практичному опануванню комплексом соціальних дій, засвоєнню позитивних патернів поведінки в соціальному середовищі.

Зазначимо, що тема дисертації входить до плану роботи науково-дослідного Центру соціальної педагогіки і соціальної роботи НАПН України і ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» як складова частина комплексної наукової теми «Зміст і технологія соціально-педагогічної діяльності з дітьми групи ризику» (державний реєстраційний номер 0107U000971). Тему узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 26.02.2013 р.).

Основні результати дисертації повністю викладені в 50 публікаціях (із них 36 – одноосібні), зокрема: 1 монографії, 2 навчально-методичних і 1 навчальному посібнику, 21 статті в наукових фахових виданнях України і виданнях інших держав, з яких 2 статті в періодичних закордонних виданнях, а 3 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертаційної роботи.

Разом із позитивною оцінкою змісту дисертації, рівня її виконання, вважаємо за необхідне надати такі зауваження і побажання:

1. Дискусійною є позиція авторки щодо сформульованого нею механізму «обернення негативного соціального досвіду», сутність якого полягає (цит. на стор. 146 дисертації) «...у такому впливі ресоціалізованих наркозалежних на нових членів у середовищі ресоціалізації, який непримусово стимулює засвоєння соціально схвалених норм і цінностей, соціально-позитивних моделей поведінки не від спеціально організованих суб'єктів впливу (фахівців), а тих, які є значущими для особистості й мають в минулому такий само негативний соціальний досвід». На нашу думку

описаний механізм за сутністю схожий на такі соціально-психологічні механізми соціалізації як «ідентифікація» (ототожнення індивіда з собі подібними) або «наслідування» (засвоєння взірців поведінки), чи описаний А. Мудриком традиційний механізм стихійної соціалізації (засвоєння людиною норм, еталонів, поглядів, стереотипів, що панують у даному соціумі). На нашу думку, потрібні пояснення, чим сформульований механізм відрізняється від традиційних механізмів, що описані в науці, й чому він віднесений саме до механізму ресоціалізації?

2. На нашу думку, більш чіткого обґрунтування потребує питання траєкторії ресоціалізації наркозалежних, про яку авторка вперше згадує на стор. 136, рис. 2.1., але не дає пояснення щодо її сутності та значення, а повертається до її розгляду на стор. 149 у зв'язку з описом механізмів ресоціалізації. Не зовсім зрозуміло, як траєкторія ре соціалізація, під якою розуміється *«шлях повернення наркозалежного до нормативної соціалізації, результатом якого є розвиток особистості, а також відновлення нормативної соціалізації»*, технологічно пов'язана з соціально-педагогічною роботою щодо ресоціалізації наркозалежних, та чи знайшло це відображення в ході експериментальної роботи?

3. Чіткого обґрунтування потребує позиція авторки в питанні визначення зв'язку між обґрунтованими середовищними, особистісними, виховними чинниками ресоціалізації наркозалежних (стор. 156-158 дисертації) та характеристиками компонентів системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних осіб в умовах реабілітаційних центрів, оскільки означена позиція є підставою для ряду узагальнень щодо теоретичних основ роботи, а також специфіки експериментальної роботи з такою категорією осіб.

4. Не є вичерпним трактування такої властивості системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних як «синергізму» (п.3.2., стор. 243 дисертації). Потребують пояснення окремі декларовані положення, наприклад, «... дозволяє системі соціально-педагогічної роботи виходити на

якісно новий рівень розвитку, адаптуватися до змін у середовищі, змінюючи структуру і зберігаючи певну стійкість».

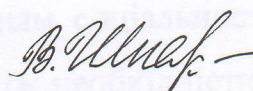
5. Уважаємо, що в дисертації більше уваги необхідно було приділити вивченню родинних чинників ресоціалізації, оскільки співзалежні члени родини, з якими проводилася експериментальна робота, презентуються авторкою і як об'єкт, і як суб'єкт соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних.

Однак, висловлені зауваження не знижують наукової цінності проведеного Ю.І. Чернецькою дослідження, яке підтверджує наукову зрілість і професійну компетентність дисертантки, а отримані нею нові наукові результати мають вагомое теоретичне і прикладне значення для розвитку сучасної соціальної педагогіки.

Отже, дисертаційна робота «Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів» є завершеним, цілісним, самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ за № 656 від 19.08.2015 р. та за № 1159 від 30.12.2015 р.), і дає підстави для присудження Чернецькій Юлії Іванівні наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка.

Офіційний опонент,

доктор педагогічних наук, професор
кафедри соціальної роботи і соціальної
педагогіки Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького

 В.П. Шпак

Підпис проф. Шпак В.П. засвідчую

Проректор з наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності

проф. Корновенко С. В.